

TOPIC: LEGEND

Investigator: Suliasi Tomu

INTERVIEWED: Penioni Taubuli.....Nalase, Rewa.

Fabana ni Vosa kei na Itovo Vakaviti
Draba, Suva
Institute of Fijian Language and Culture
Elizabeth Drive, Suva, Fiji

ULUTAGA: NAI TUKUNI ME BALETA IRA NA NODA VU KEI VITI

Oti ko ya era qai vuli tiko o ira na vuli levu mai Davuilevu ia oti ya sa qai tukuna e lewe va eratou digitaki mai vei Miss Dereki me ratou vakaraica mada na jiokaravi kei Viti. Ena rairai cala tiko beka o koya ena nona nanuma na jiokaravi kei Viti. Ia vinaka me tou muria mada na jiokaravi. Ia ena gauna o ya e sega tu kina na gaunisala eke me yacova e Lautoka. Oti oqo eratou sa qai vodo mai edua na waqa na yacana na DIKEVA vodo mai Suva me yaco sara e Lautoka ia ni sa yaco i Lautoka eratou qai taubale e keya me yaco sara ki Viseisei yaco mai ki Viseisei ka lai rai ki toka tua tiko e keya na yacana o CAMOLIA mai vei ira na noda Vu. Na yacana tokai tu oqo na TULETA. Oti ya sa qai vakamuraia tiko mai na tokai tua oqo nodratou vakarau ni qai e yacova ga na va kaloko cegu me ratou vakaraica na vanua me tara kina na nodratou i vale ena vanua me tiko kina na wai me ratou gunu na ka taucoko eratou dreketa tiko oqo tautauvata taucoko na ka e tiko e ra na ka e dreketa tiko na gone ni Viti kei na ka dreketa tiko na gone ni vavalagi. Eratou kania ga na ka taucoko eratou qai tiko oqo etatou qai tiko lai va na kaloko era sa lai yala ga era lai cegu rai, rai dua na gauna era sa lai tu ena veikau era sa tu kina na tavaya

Cont'd Page 2

ka tu talega kina eso na kava bulumakau kava lala taro sara na kai vavalagi, Na ka oqo e dodonu me tu eke, kaya sara vakaoqo o iratou na sega ni kila, Ia oqo na nodra cakacaka nadau soveya oqo e loma ni veikau, veikau loa~~ce~~ eratou sa qai tiko, qai tiko qai tiko eratou sa qai yacova e dua na koro yacana ko VATUKACEVACEVA. Oti eratou sa qai nanuma tiko meratou gole yani NAKAUVADRA. Eratou lai moce kina moce vakaoqo rau taro tale. Vakavei kevaka tou gole ki Nakauvadra sa voleka eke? Kaya sara vakaoqo o iratou na taukei, Dou biuta sara eke na wa e ono vitu walu na kaloko dou sa tiko mai ke ya. Ia me rua na gone me kauti keirau ki KETENI ke ya me ra lai vakaraitaki keitou. Sa vinaka au na saumi kemudrau na ya tolu na silini veitalia na tolu na silini o ya sa lavo vakaitamera sara ga ena gauna e liu era vei sumusumu na gone mera lai kau mai ya kaya ga na kai valagi ia sa vinakata ga e rua. Oti oqo eratou sa qai moce mataka ni siga ka dua eratou katalau oti ga vakaoqo eratou sa qai kaba cake ki Nakauvadra. Eratou mai qai,qai,qai, yaco ga mai ki Nakauvadra na co e tu ena vanua oqo e vaka tu na co e tu e loma ni uci co se vulavula. Kaya sara o rau na gone oqo Dua na yaqona cece keda kece e dau caka yaqona me cakakina na i sevusevu mebaleta oqo ni dou via raica na vanua oqo Nakauvadra. Oti oqo qai soli vua edua na taga yaqona e rau kaya sara o irau na gone oqo, Segai me dua ga na lewena.me kau mai. Oti ya rau lai vakacabora na gone oqo na kenai vosavosa e rau sa kila tiko. Rau vakacabora sa oti sa qai biu na yaqona sa qai kaya o rau na gone oqo, Dou tuva kece na qai kau na Matanivanua me mai

tara na yaqona ia dou kua ni rere dou kua ni dro. Sa qai tuva
oqori kemudou na qai raica na co oqori sa yavala mai na co qai
mai qairai yaco sara mai vakaogo sa qai yaco mai e dua na tamani
gata vakaitamera. Gata bui mudu e mudu tu na buina mai no kina
vanua ni yaqona lako vaka lailai ga vakaogo leve tale na yaqona.
Vuki sara na gata ogo me sa suka tale rau kaya sara vakaogo
ko rau na gone, Sa vakadonui mo ni sarasara eke. Era sa qai
sarasara tarpga tiko o kai valagi, O cei sara na nona yavu e
tu sara mai cake, Kaya safa o rau na gone ogo o koya na gone
ni Solomone na gone ni Solomone ogo e tinana tiko nayalewa ni
Viti sa qai tiko mai Taqanika kauta tiko mai na gone ogo dua
na vakawati turaga vei keda na kai Viti sa yaco ga mai eke
biuta sara ga na vanua cariba e ra i cake me nonai tikotiko
sa lai toka kina ogo sa ra kaya na turaga bale kei Viti, Oqori
lai toka ga ekeri na kaisi ga sa rauta me toka ekeri. Oti ya
eratou sa qai sarasara wavoki qai, qai ,qai, qai dua ogoe sa
oti sara ga ogo sa qai tu e dua na drano levu e ke ya. Drano
ogoo drano levu e tu kina veitiritiri veidogodogo. Oti ya sa
tukuna sara o koya na kai valagi ogo, Na cava na yacani drano
ogoo, Ogo na wasa damudamu, na wasa damudamu oqori ia ni sa yaco
na waluvu sa qai kau mai na waqa i Noa me mai ciri tiko ena
vanua e caka kina na waluvu mani oti na waluvu lai kasa sara
ena dua na vanua se yanuyanu e tiko e wai yacana tiko o VEIOVEIO.
Ya baleta na waqa nei Noa lai dai e tiko kina. Oti ogo sa qai
suka mai eratou mai wavoki tiko wavoki wavoki me yacova sara
e dua na ucuna e kubou sara tiko mai ke ya eratou kaya sara

tiko vakaogo, Ya o ului bua medatou lako kina o koya na kai valagi, kaya sara vakaogo o rau na gone Segai keirau sa yala ga eke. Ke ya e dua tale na vanua ya o ya dou qai taro kina o cei na vanua mai dusimaka kina vei keitou na yacana vanua ogo. Oti ogo sa qai suka mai na gone ogo sa qai soli vei rau na tolu na silini rau sa curu mai rau sa qai vakamuraia na gaunisala ogo ko iratou ogo e sega ni dua na gaunisala qai tiko ga vaka me qai tiko e dua na tamata e liu me ra qai vakamurimuri qai mai go qai mai go yaco sara mai kina koro turaga mai na yasana ko Ra. Yaco mai ke ya sa qai raici beka na gaunisala ogo me gole sara mai e dua na ucuna e kobota tiko yacana e UIUI BUA. Eratou qai yani lako lako ratou yaco sara mai ki na dua na vale e dua na koro ya e dau caka kina na yaqona o koya e via raica na vanua o ya oti ya sa qai caka na yaqona e lewe rua na veitacini e tiko na vale o ya ia o koya e qase e tu ena veikau o koya na gone sa taura na yaqona ia na ka ogo e sega ni waraki o koya na qase taura ga o koya na gone na yaqona me vakaraitaka vei iratou na gaunisala sa qai tukuna vei iratou, Na gaunisala ena vanua ogo e sega ni qai e cake qai e loma ni gusu ni qara loma ni qara oti ogo sa qai mai o koya e qase qai mai tukuna vei koya na ka ogo qai tukuna o koya e qase, Au sega ni rawa ogo mera tou waraka meratou cakava tale vei au e dua na yaqona O iko e sega ni dodonu me caka vei iko na yaqona e dodonu me caka vei au. Eratou lai vakaqara tiko e loma ni qara ogo era tou sega ni kunea rawa oti ogo sa qai tale mai o iratou sa qai mai caka na yaqona sa qai mai taura o koya na qase sa qai vakadonui mo dou lai raica dou na ia e dua na qara e tu e loma

dou curu vua na qara qai lai cabe cake ia ni sa yaco vua na vanua ogo sa ra tou cakava na yaqona ogo sa qai macala tiko ni lai raica na gusuni qara eratou sa qai mai ogo eratou sa qai mai vakaraica tu na gusuni qara ogo eratou sega ni kune va na kaloko va na kaloko ogo sa qai ratou cakau nodratou i tiko meratou kaya sa qai mai dede vakalailai sa voleka sa ratou vakayakavi oti sa qai mai cakava e dua na yaqona o koya na kai valagi. Oqori luva na nona kote sa qai sulu vaka-viti qai mama na yaqona Misi Dereki e sega ni kila o iratou na gone ogo efatou lewe va wiliki iratou ga vata kei na bilo ni yaqona va na bilo yaqona vakamaca o koya qai mai losea na kai valagi ogo sa qai vakaoqo Na yaqona ogo meu gunuva e liu Rewa rabeta gunuva tale o Macuata rabeta gunuva tale o Lau rabeta qai gunuva sara e muri o Samu Nabaivalu. Oti ya eratou sa qai cakava oti o iratou ogo eratou rerevaka na gunu yaqona eratou rerevaka na kai valagi. Eratou na sega ni rawa ni ratou kaya vakaoqo, Keitou cata na yaqona Ena gauna o ya e sa dau rerevaki kina o ira na kai valagi oti ogo sa qai caka oti o ya sa qai caka sara na gunu yaqona sa oti Oti ogo sa qai davo na gone ni qai me ka ni cava sa qai uluni siva tiko na kai valagi ia e waqa tiko na cina beniseni qai bogi vula talega ena veikau o ya qai wili tiko na pepa ogo na niusepepa e kadresu tiko na pepa ogo sega ni niusepepa o koya e raica tiko na vanua e kadresu tiko rai sara tiko e tuba Dede toka vakalailai sa cici sara e dua na koli cici vakaoqo ena mata ni vale biuta tani sara na niusepepa sa ciciva sara na koli tabaka tabaka tabaka tabaka sara ogo qai cici sara na koli vua e dua na qara musuka sara edua na tabani kau o koya

na kai valagi biuta sara ena gusuni qara lesu mai lesu ga mai vakaoqo mai davo sara davo vakaoqo mataka ni siga ka dua ia tou katalau oti tou qai lako. Katalau oti ratou sa qai qai oqo ratou qai lai raica kina na gusuni qara e qai kina na koli oqo e rauta ga na koli na gusuni qara o ya kaya sara na kai valagi Dou kelia vakavinaka na qara o ya me ra mai kana kina eratou kelia kelia qai tu edua na qara levu oti oqo ratou sa qai curu kina curu kina oqo sa qai tu mai ra na qereqere eratou tabka, tabaka, tabaka ova edua na uci wai kina loma ni qara lai cabe vakaoqo sa lai cabe vakaoqo sa vaka tu na rara ni qito na vanua o ya na co ena loma ni qara. Tabaka, tabaka oqori sa raica sara e dua na loka ni mata ni pusi sa tiko mai liu ratou nanuma iratou oqo na taukei ni qara oqo e sa tu mai liu ia oti oqo ni ratou toso yani oqo toso tiko mai ena kena levu eratou qai kila ga vakaoqo ni gusuni qara ka dua. Yaco sara ki delana ratou via gunu sara vakalevu tu na niu ena gauna ko ya na niu matasere damudamu kaya sara vakaoqo e dua, Gonei kabata toka na niu oqori wiliki keitou ga wili mai na vuana na niu e ka vakaitamera ga na roba ni niu oqo kaba ga mai e tau lima ga meratou ya dua na gone ni Viti dua vua na kai valagi. Sa qai kau mai vakaoqo eratou vakraica nai sele sa warai na sele ratou vaka vakaraica na loma ni vanua o ya sa qai tu edua na i sau me ra mai suwaka kina na niu ratou sa qai gunu eratou dirika ena vatu. Ratou gunuva sa oti o ya sa qai kaya na kai valagi, Sa vinaka tou sa wavoki mada vua na delana oqo ratou wavoki oqo ratou qai raica edua na baba e tiko vakaoqo e tiko kina e dua na qara.

Vola sara edua nai vola na kai valagi vola vaka-viti, No ni yalovinaka sara nai taukei ni qara ogo keitou via sarasara ena loma ni qara lobika vakaoqo nai vola viritaka sara ena loma ni qara gauna vata sara ga oqori riba vata tale mai nai vola o ya Sa qai riba cake mai vakaoqo sa tu sara kina na kenai sau, Sa sega ni rawa. Oti ya vola vaka tolu sega ni rawa vaka tolu. Oti ya qai voroka e dua na tavaya wisiki o koya na kai valagi na yacani wisiki ogo na VEIASKA voroka sovara e loma ni qara Vola tale e dua nai vola, Ni yalovinaka keitou sarasara e loma ni qara ni sa ula i taki nai vola, Sarawa ga vei iratou na kai Viti o iko me kua. Kau mai vakaoqo sa qai tukuni vei iratou na gone ni Viti o koya na kai valagi, Dou curu eke liu o iko Laisa o Laisa ogo e gone ni Rewa mai Naivilaca oti qo liu o iko muri tiko o Samu Nabanivalu o koya na gone ni Macuata o koya na gone ni Iau e rau tiko e loma. Oti oqori sa qai liu tiko o Laisa yaco ga yani e ra boko na cina, Au kerea me waqa na cina beniseni yaco ga yani e ra boko vakatolu boko vakatolu oti ya sa baci voroka tale e dua na tavaya wisiki o koya na kai valagi era qai curu e loma. Qai waqa eratou qai, qai, qai ko eratou rerevaka na ka boko o ya cina boko caka tiko mai ke ya eratou rerevaka na kai valagi eratou qai yani vakaqo kina loma ni qara ratou sa rogoca sara e dua na ua levu e coqa tiko edua na vatu vakaqo sara e dua, Kemudou ya vaka sara toka ga na boto e coqa tiko na ua vakaqo sara e dua, Viritaka mada e dua na vatu ena vanua buto o ya na vanua e rorogo tiko mai kina na ka ya. Viri ga vakaqo eratou vakarorogo toka ga sa lai lutu sara ena batini wai, O ya na wai ya sa qai sara mai vakaqo eratou

tu sara ena wai eratou lai dranuma na wai ogo eratou nanuma ni waitui eratou dranuma na wai qai wai droka. Oti o ya sa qai kainaka vakaoqo, Ie...dua na wai ogo sa voleka ni da tara sara ga na vatu ena botoni qara oti ya sa qai tukuna, Dua mada kitaka mai edua na wa ni siwa me tuki sobu me kilai na titobu ni wai tuki ya sa qai tauri e dua na vatu vesuki kina wa ni siwa sa qai tuki sobu tuki sobu ogo me sa cabe cake sa voleka mai ogo ni sa vakatakilikili ni tobu ni wai na katu ni wai ogo e katu 21. Oti ya sa qai gole sara yani o iratou eratou raica sara e dua na laji sa kele tu kina. Ratou ~~raica~~ vakaoqo na laji, Ie...sa dua na ladi rairai vinaka sa tu, ya e dua na ladi sai matai ni ladi rairai vinaka ratou tu vakaoqo tou lai raica mada ratou raica vakaoqo ratou vodo sara vua na ladi ratou vodo ga ratou kila ogo e sega ni leqa na i idini ni waqa ogo na vatu. Oti ogo lako sara e dua vola na yacana e delani ladi eratou vola taucoko na yacadratou i ke ya oti ya ratou biuta sara yani na ladi o ya ratou vakamuraia na qara ka ratou lako kina mai liu. Qai mai, qai mai, qai mai ogo sa toso tiko na kudukudua ni qara ogo na qara oqoq e kudukudua ni sa qai ogo sa dra na gusudratou, ucudratou, daligadratou kei na matadratou na levu ni dra sa qai mai tuba. Sa rika sobu e ra o Samu Nabaivalu sa raica na taukei ni qara sa tu e muri He...e...e sa kaila ratou rai vakaoqo o iratou e liu sa davo tu e ra o Samu Nabanivalu eratou iriva sa rairai tu o koya na kai valagi e muri. Oti o ya sa qai kaya na kai valagi, E Samu na cava ko raica kaya vakaoqo o Samu e sega au rerevaka na taukei ni qara ogo de na qai cemuri au Warai na bosu sa tu oqori oti ya sa kaya sara mai na kai valagi na kai valagi talega ogo sa tu

vua na dra gusuna, daligana, ucuna sa taro sara o koya na kai valagi, Sa vakaevei. Keitou sa sega ni toso rawa na neitou qai sa dra na gusui keitou ucui keitou na matai keitou o koya sara ga ya me tou sa lesu tale. Lesu mai qai mai, qai mai, yaco mai ena gusuni qara mai cake eratou mai raica tale na gusuni qara ka dua koya ka ra tou lakova ena kena i matai ratou rai yani vakaqo sa tasogo na qara oqo, qo bau tagi na kai valagi sega ni dua tale na gaunisala e tiko e keya meratou muria meratou yaco rawa yani kina e ra. Sa rai ga yani ko ya kevaka eratou muria ga ko ya ka sega ni dodonu vua na qara eratou na mate. Taro sara na kai valagi, Sa tasogo tu na qara oqo vakaqo sara na kai valagi, Na cava dou cakava tu ena gusuni qara vaka sara oqo na gusuni qara ya e dua na ladi e tiko kina keitou vola tu kina na yacai keitou ena joke, Dau lako sara dou lai bokoca. Dou qai mai qo, qai mai, qai mai yaco sara ena qara eratou lai bokoca sara na ka oqo ratou suiua na wai sa qai vulavula mai na ka qo oti qo ratou sa qai karia na i sele karia vua na i sele nai sele loku sa qai oti na yacadratou me sa yali sa qai ratou lako mai vua na kai valagi. Eratou qai mai vua na kai valagi, Sa vakaevei. Keitou sa bokoca laivi na yacai keitou ia e dua mada me lai raica na gusuni qara ka dua eratou lai raica vakaqo sa tadola tu. Sa tukuna vakaqo na kai valagi vei iratou qo, Dou sa kila na ladi o ya, ratou sauma mai, keitou sega ni kila, ya na vatu. Na ladi o ya na e bousei mai Nakauvadra sa vakadonui sa qai kau na ladi oqo ena dua ga na miniti me wavokiti vuravura. Solia na ka me baleta na ka e bousei e Nakauvadra na yacana ladi oqo na miniti. Oti

ya eratou qai vodo tale mai ena DIKEVA sa qai mai rukua e wei
meratou mai waraka na DIKEVA. Sa qai lakovi iratou yani na
DIKEVA ka kau iratou mai Suva.

- Vinaka me tekivu tale mai nodaru talanoa vakamacalataka mai
vei au ko iratou na kai Viti, rawa ni ko tukuna na yacadratou
na kena dui lako mai kina?

Io e dua ko talanoataki tiko vei au ko Laisa, a luvena tamana
e dua ga o kila i Filimoni mai Naivilaca, Noco ia na gauna ni
sa bera ni sucu kina o Laisa qai kau lotu o Filimoni ki Solomone
sa vakawati tu yani kina o Filimoni na watina talega na marama
ni Iavelave ia ni rau sa yaco yani qai mate na yalewa ogo sa
qai vakawati taka e dua ga na yalewa ni Solomone qai lai kune
taki ogo o Laisa. Vanua gona o ya e cadra mai kina o Laisa
o Laisa e sa bera tiko ga ena gauna ogo o koya talega e talanoa
tiko vei au.

- Vakacava tale beka o iratou na kena vo?

Dua o Jone Iedua ogo na kai Lau ya qasenivuli tu e liu.

Dua o Samu Nahanivalu turaga ni Kadavu.

- Vakacava beka o koya na kai valagi?

Misi Dereki na kai valggi buini gone ga e Davuilevu gone vuli
ga kina sa gauna o ya sa qai rua ga na koronivuli mai Davuilevu
dua na koronivuli lotu katolika mai Nailili na vanua sara ga
ya e cabe mai kina o iratou ogo era vuli tu kina mai e liu na
koro sara ga ogo tekivu kina na scouts koya qai dewa mai ogo
ka sa caka kina na scouts ena gauna ni kua.

- Vinaka. Me vaka ni ko vakamacalataka ni ratou vodo ena waqa
na DIEKEVA, rawa ni vakamacalataka na i rairai ni waqa, na

waqa vaka-viti se....?

Waqa vaka laca e waqa vaka sitima e waqa vakai ukuuku. Na mataqali waqa ga era sa vakayagataka tiko ena gauna ni kua waqa lalai.

- Na gauna eratou sa yaco yani kina ki Lautoka, e rawa ni ke vakamacalataka nai rairai kei Lautoka ena gauna o ya?

Na gauna o ya se veikau sara tu ga o Lautoka.

- E sega soti ni vaka tu oqo?

E sega ni vaka tu ena gauna oqo, qo sa yaco tiko ena gauna oqo.

Sa levu ga ni ka au kila toka sa kena levu.

VINAKA VAKALEVU.